

Tihana Luetić

SOCIJALNA SLIKA STUDENATA FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU (1874.-1914.)

Tihana Luetić
Odsjek za povijesne znanosti
ZDPZ HAZU
Zagreb

UDK
Izvorni znanstveni rad
Prilijeno: 6.2.2006.
Prihvaćeno: 28.6.2006.

U radu se na temelju podataka iz upisnih listova (*nacionala*) analizira socijalna struktura studenata Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u razdoblju od osnutka Sveučilišta 1874. do početka Prvog svjetskog rata. Pomoću metode kvantitativne analize autorica je nastojala pokazati iz kojih su društvenih sredina dolazili prvi studenti Filozofskog fakulteta i je li se i kako s vremenom mijenjala socijalna slika studentske populacije. U radu se obrađuje i pitanje školarine (*naukovine*) koja se u ono doba plaćala pri upisu u svaki semestar studija, kao i pitanje studentskih stipendija. Rezultati analiza uspoređeni su s dostupnim podacima za Bečko i Praško sveučilište, te za sveučilište u Kolozsváru (Cluj Napoca).

Ključne riječi: Filozofski fakultet, sveučilište, studenti, socijalna povijest, 19.-20. stoljeće

I.

Studentska populacija Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u dosadašnjim historiografskim istraživanjima nije dostatno istražena ni u jednom aspektu. S obzirom na činjenicu da se radi o samim počecima pravog akademskog života u Hrvatskoj te da je ta populacija dijelom već za svojih studentskih dana bila onodobna intelektualna elita hrvatskog društva ili je pak dijelom to postala nakon završetka studija, vrijedi istražiti njezinu strukturu.

U radu smo se ograničili isključivo na istraživanje socijalne slike studenata Filozofskog fakulteta te na pitanja usko vezana za njihov socijalni položaj: *naukovinu* i stipendije.¹ Jednako smo nastojali utvrditi jesu li i na koji način modernizacijski procesi

¹ Analizu svih struktura studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1874.-1914. koje je na temelju podataka bilo moguće načiniti, vidi u: Tihana Luetić, *Studenti filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1874.-1914.*, neobjavljena magistarska radnja, Zagreb 2005.

u Hrvatskoj u to doba utjecali na promjene u društvenoj strukturi studentske populacije.

U domaćoj historiografiji, svega nekoliko radova domaćih autora bavilo se tim pitanjem za razdoblje 19. i početka 20. stoljeća, i to ponajviše u sastavu jubilarnih spomenica Sveučilišta.² Te spomenice su u tom pogledu primarni historiografski oslonac, ali jednako tako su vrijedan izvor podataka o općom brojkama za Sveučilište. U prvoj takvoj spomenici,³ onoj iz 1900. godine, struktura studenata cijelog Sveučilišta za razdoblje od 1874. do 1899. analizirana je u popratnom tekstu pokraj statistika.⁴ Sljedeća spomenica, izdana u povodu pedesete godišnjice osnutka Sveučilišta, sadrži radove različitih autora s temama od preteča Sveučilišta, povijesti svih njegovih fakulteta do studentskog pitanja i statistika. Na Sveučilište i Filozofski fakultet, njihovu povijest, osnivanje i ustroj odnose se članci Vjekoslava Klaića,⁵ zajednički članak V. Klaića, Franje Rešetarića i Dragutina Boranića koji obrađuje studentsku populaciju Sveučilišta,⁶ te članak Rudolfa Signjara⁷ koji je djelomično analizirao statistiku Sveučilišta. Dvosveščana spomenica Sveučilišta iz 1969., iako se koristi uglavnom podacima objavljenim u prijašnjim izdanjima sveučilišnih spomenica, donosi najdetaljnije analize i na suvremen znanstveni način problematizira studentsku populaciju u razdoblju do Prvoga svjetskog rata. Od niza radova različitih autora, Sveučilištem i Filozofskim fakultetom, njihovom poviješću te razvojem i studentima u razdoblju 1874.-1914. bave se radovi Nade Klaić,⁸ Jaroslava Šidaka,⁹ Milana Bosanca,¹⁰ Mir-

² Kako se ovdje bavimo samo studentima na Sveučilištu u Zagrebu, u gornjem pregledu literature ne navodim radove koji se bave domaćim studentima na stranim sveučilištima, kao što su: Damir Agičić, Hrvatski studenti na češkom sveučilištu u Pragu 1882-1918, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 30, br. 2, Zagreb 1998., str. 291-315; Stjepo Obad, Studenti Dalmati all'Università di Padova, *Atti, Centro di ricerche storiche – Rovigno*, sv. 31, Rovinj 2001., str. 469-478; Harald Heppner, Studenti iz Istre na Sveučilištu u Grazu 1884-1914, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, (dalje: *Radovi ZHP*), vol. 23, Zagreb 1990., str. 139-148 i drugi.

³ Prva Spomenica Sveučilišta zapravo je Spomenica iz 1875. godine, tj. *Spomenica na svetčano otvaranje kralj. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, prvoga hrvatskoga, dana 19. listopada 1874*, Zagreb 1875. Ona, nažalost, nije pronađena, ali prema pisanju Jaroslava Šidaka u njoj je prikazano sveučilište od 1861. do 1874. i njegovo svečano otvorenje s govorima, poslanicama i čestitkama.

⁴ *Spomenica o 25. godišnjici postojanja Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu*, Zagreb 1900. (dalje: *Spomenica 1900.*)

⁵ Vjekoslav Klaić, Preteče sveučilišta, str. 1-54; Postanje i razvitak sveučilišta, str. 55-78; Filozofski fakultet, str. 109-123, sve u: *Sveučilište Kraljevine SHS u Zagrebu (1874.-1924.)*. *Spomenica Akademickog senata*, (dalje: *Spomenica 1925.*), Zagreb 1925.

⁶ Vjekoslav Klaić - Franjo Rešetarić - Dragutin Boranić, *Studenti, Spomenica 1925.*, str. 225-236.

⁷ Rudolf Signjar, Statistika sveučilišta, *Spomenica 1925.*, str. 237-276.

⁸ Nada Klaić, Neoacademia Zagrabiensis (1669-1773), *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, knj. I., (dalje: *Spomenica 1969.*), Zagreb 1969., str. 21-47.

⁹ Jaroslav Šidak, Opći pogleda na tristogodišnji razvoj visokoškolske nastave u Zagrebu, *Spomenica 1969.*, str. 17-20; isti, Regia Scientiarum Academia, *Spomenica 1969.*, knj. I, str. 49-78; isti, Sveučilište do kraja prvoga svjetskog rata, *Spomenica 1969.*, knj. I., str. 91-123.

¹⁰ Milan Bosanac, Pravoslavna akademija (1850-1874), *Spomenica 1969.*, knj. I., str. 79-90.

jane Gross¹¹ i Josipa Adamčeka.¹² Analiza studentske strukture, doduše za cijelo Sveučilište, obrađena je ponajviše u radovima J. Šidaka i M. Gross.

Od ostalih domaćih autora, analizom nekih elemenata strukture (socijalnog i regionalnog podrijetla) studenata Sveučilišta u Zagrebu, ali i starijih visokoškolskih ustanova u Zagrebu, doduše na temelju podataka iz gore spomenutih spomenica, bavio se Igor Karaman.¹³ Nedavno je objavljen i rad u kojemu se analiziraju strukturalna obilježja ženske studentske populacije na Filozofskom fakultetu do Prvoga svjetskog rata.¹⁴

Što se tiče strane historiografije, čini se da su u srednjoeuropskim zemljama temeljna istraživanja u vezi s analizom studentske populacije većim dijelom provedena, pa su i daljnje rasprave o problematici studentske populacije i visokoškolskog obrazovanja koje su obuhvatile različite smjerove, znatno brojnije nego u nas.¹⁵ Dosezi strane historiografije u ovom se radu ponajviše rabe kao metodološki obrazac i kao komparativni materijal, a riječ je samo o onim istraživanjima u kojima se prate ista pitanja vezana za studentsku populaciju kao i ovdje. Riječ je prije svega o knjizi Garyja B. Cohena *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1848-1918* u kojoj je autor stavio naglasak na iscrpno istraživanje društvenih struktura studenata Praškog i Bečkog sveučilišta i uputio na sve probleme vezane za takvu vrstu istraživanja. Slična tematika karakterizira i njegov rad *The Politics of Access to Advanced Education in Late Imperial Austria* samo što se ovdje osim studentske, proučava i srednjoškolska populacija.¹⁶

Za komparativnu analizu korištena je i radnja Adriane Cristine Gheorghe, koja se bavi rumunjskim studentima na Sveučilištu u Cluju od 1872. do 1918., istražujući njihovu regionalnu i socijalnu strukturu i komparirajući ih sa studentima mađarske nacionalnosti.¹⁷

¹¹ Mirjana Gross, *Studentski pokret 1875-1914, Spomenica 1969.*, knj. I, str. 451-479.

¹² Josip Adamček, *Filozofski fakultet u Zagrebu, Spomenica 1969.*, knj. II, str. 63-137.

¹³ Igor Karaman, *Socijalna i regionalna obilježja studenata na zagrebačkim visokoškolskim ustanovama*, u: *Hrvatska na pragu modernizacije (1750-1918.)*, Zagreb 2000., str. 129-145.

¹⁴ Tihana Luetić, *Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, Povijesni prilozi*, god. 22, Zagreb 2002., str. 167-208.

¹⁵ Opsežne bibliografije o visokom obrazovanju, sveučilištima i studentskoj populaciji u 19. stoljeću nalaze se u knjigama: Fritz K. Ringer, *Education and Society in Modern Europe*, Bloomington - London 1979., str. 349-359 i Gary B. Cohen, *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1848-1918*, Indiana: Purdue University Press 1996., str. 348-378 (dalje: Cohen, *Education*).

¹⁶ Gary B. Cohen, *The Politics of Access to Advanced Education in Late Imperial Austria*, Working Papers in Austrian Studies. Minnesota, 1993.; <http://www.cas.umn.edu/wp936.htm> (dalje: Cohen, *The Politics of Access*).

¹⁷ Adriana Cristina Gheorghe, *Romanian Students at the University of Kolozsvár (1872-1918)*, (neobjavljena magistarska radnja na Central European University u Budimpešti), Budapest 2001. U toj radnji, osim u knjigama F. Ringera i G. B. Cohena, nalaze se vrijedni bibliografski podaci za ovu temu istraživanja, str. 50-55 (dalje: Gheorghe, *Romanian Students*).

Što se tiče izvora za analizu socijalne strukture studenata Filozofskog fakulteta u Zagrebu, od objavljenih izvora u radu je kao pomoć za kategorizaciju grupa zanimanja korišten *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije II, 1906-1910*, Zagreb 1917. (dalje: *Statistički godišnjak II*). U zbirci propisa *Akademički propisi za porabu slušalaca u Kr. hrv. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu*, Zagreb 1898. (dalje: *Akademički propisi*), nalazi se niz odredbi vezanih za plaćanje, odnosno oslobađanje od *naukovine*, kao i za primanje stipendija.

Neobjavljeni izvori korišteni u ovome radu najvećim se dijelom nalaze u Arhivu Filozofskog fakulteta u Zagrebu (dalje: AFF).¹⁸ U tom arhivu čuvaju se dva fonda koja sadrže svu građu vezanu za najstariju povijest fakulteta: *Imenici redovitih i izvanrednih slušača Mudroslovnoga fakulteta* (dalje: *Imenici*) i *Spisi dekanata Mudroslovnog fakulteta* (dalje: *Spisi*). U prvom slučaju radi se o upisnim knjigama, imenicima, u kojima su sačuvani upisni listovi (*nacionali*) svih studenata od 1874. do 1914. godine. Knjige tih imenika u kojima su registrirani svi studenti Filozofskog fakulteta, bez obzira na duljinu studija, smjer ili prirodu studiranja (redoviti-izvanredni), označene su tekućim brojevima. *Imenici* su sačuvani kao serijska građa, od 1874. do 1914., za sve akademske godine i sve semestre.¹⁹

Sastoje se od upisnih listova (*nacionala*). Pitanja na koja su studenti u *nacionalu* morali odgovoriti pri upisu vezana su za njihove osobne podatke, podatke vezane za roditelje, odnosno skrbnike ako je roditelj umro, njihovo prethodno školovanje i predavanja koja će polaziti.²⁰ S obzirom na relativno velik broj pitanja na koja su studenti prilikom upisa morali odgovoriti, statističke analize mogu se načiniti za velik broj kategorija. Međutim, ovdje ćemo se usredotočiti, prije svega, na pitanje socijalne strukture studenata, za što su iz *nacionala* korišteni podatci o zanimanju oca ili skrbnika, podatci o plaćanju ili oslobođenju od *naukovine*, te podatci o stipendijama.

¹⁸ Na ovom mjestu zahvaljujem gosp. Ivanu Kurjaku iz Arhiva Filozofskog fakulteta na ljubaznosti, suradnji i svim savjetima tijekom rada u tom arhivu.

¹⁹ Nedostaje jedino *Imenik izvanrednih slušača Mudroslovnoga fakulteta* za drugi semestar 1907./1908. Međutim, kako je tad ostalo upisano svega nekoliko redovitih studenata, zbog velikoga studentskog štrajka, moguće je da od izvanrednih nije ostao nijedan pa iz tog razloga nema *Imenika*.

²⁰ Rubrike u studentskim *nacionalima* do prijelaza stoljeća bile su sljedeće: "ime, prezime, doba, vjera", "domovina, rodno mjesto (županija, kotar), zavičajnost", "ime, stališ, prebivalište oca ili njegova zastupnika (ako otac ne živi)", "stan", "kolegiji za koje se prijavio", "broj nedjeljenih ura tih kolegija", "ime docenta (učitelja)", "potvrda polaska kolegija", "ima li stipendij ili podporu i od koje mu je oblasti podijeljena i kada", "propis naukovine", "plata naukovine (pod kojim članom blagajničkog dnevnika)", "oprost od naukovine" i "opaska". Od 1900. na dalje *Imenici* se ponešto mijenjaju, kao i rubrike. Od tada se *Imenici* sastoje od pojedinačnih upisnih listova, formulara, u kojima su studenti sami upisivali svoje osobne podatke, te su potom uvezivani u knjige. Pisani su gotovo u cijelosti hrvatskim jezikom i latinicom, osim rijetkih iznimaka kada su *nacionali* ispunjeni ćirilicom, te srpskim ili bugarskim jezikom. Uz već postojeće rubrike uvode se i nove, poput materinjeg jezika, "učilišta" na kojemu je student bio posljednji semestar, "dokazala" iz kojih se izvodi pravo na upis. Promjena je i u tome što se na vrhu svakog *nacionala* točno označuje semestar, godina, dan upisa i upisnina s naznakom je li student redoviti ili izvanredni, dok su do 1900. godine semestar, godina upisa i oznaka redovitog ili izvanrednog studenta bili označeni svake godine na početku svakog semestra za sve studente koji su slušali taj semestar.

Iz fonda *Spisi Dekanata Mudroslovnog fakulteta*²¹ u istom arhivu korišten je samo manji dio građe, i to uglavnom izvješća i prepiska u vezi s plaćanjem i oslobađanjem od naukovine.

II.

Vezano za ovu analizu moglo bi se postaviti čitav niz pitanja, ali ovdje ćemo se prije svega usredotočiti na određivanje socijalne slike studentske populacije Filozofskoga fakulteta, te ćemo odrediti kako su se mijenjali udjeli studenata iz pojedinih društvenih slojeva tijekom razdoblja.

Na početku moramo nešto reći o metodi rada, odnosno o poteškoćama na koje smo nailazili tijekom definiranja uzorka. Kako smo analizu socijalne strukture studenata radili na temelju zanimanja oca, majke ili skrbnika,²² treba reći da su podatci o tome u nacionalima dobrim dijelom sačuvani ali su često nejasni, odnosno neprecizni. Za mnoga se zanimanja ne može utvrditi socijalni i ekonomski status jer ih student nije pobliže definirao. Primjerice, za nekog tko je naveo podatak da mu je otac vladin službenik ne možemo zaključiti radi li se o visokom dužnosniku u vladi ili pak dijelu administracije, u čemu je postojala bitna razlika počevši od obrazovanja do ekonomskog i socijalnog statusa.²³ Slično je i s onim studentima koji su naveli da su im očevi posjednici: ni po čemu ne možemo znati o kakvu se posjedniku radi, odnosno kolika je veličina njegova imanja ili nekoga drugog posjeda, a time i ekonomska moć. Isto je i s onima koji su napisali da je otac trgovac ili obrtnik: možemo samo pretpostaviti da se radi pretežno o srednjim i malim poduzetnicima.²⁴ Za osnovnu klasifikaciju kakvu ćemo načiniti u sljedećoj analizi problem su bili i liječnici, inženjeri i još neka zanimanja za koja ne znamo je li se radilo o privatnoj praksi ili zaposlenicima u državnoj službi.

Podjela zanimanja kojom smo se koristili u većem dijelu slijedi austrougarsku službenu statistiku.²⁵ Ipak, određenih preinaka ima zato što nekih grupa zanimanja

²¹ Građa u tom fondu sačuvana je u svescima po godinama. Dokumenti u svescima numerirani su arapskim brojevima, osim zapisnika sa sjednica koji su označeni rimskim brojevima. U fondu se nalaze i urudžbeni zapisnici u kojima se od 1891. uvode i kazala.

²² U najvećem broju primjera bilo je to zanimanje oca. Ponekad ako je otac studenta umro, navodi se zanimanje majke ili skrbnika. U velikom broju studenti navode i zanimanje pokojnog oca i skrbnika. Za ovu analizu rabila sam podatke roditelja, živih ili pokojnih, a podatke skrbnika samo ondje gdje nije navedeno zanimanje oca. Tako ćemo dobiti sliku socijalnog okruženja iz kojeg studenti potječu, jer studenti koji su i imali skrbnika, nisu živjeli s njima, pa on, osim u materijalnom smislu, najvjerojatnije nije na njih imao veći socijalni utjecaj na njih.

²³ Gotovo identične probleme iznosi i Gary B. Cohen u svojoj knjizi *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1848-1918.*, a koju je radio prema *nacionalima* austrijskih studenata. Prema njegovom primjeru, ovdje smo sve činovnike i ostale zaposlenike javnih službi stavili u istu skupinu javnih službi jer se za sve njih očekivalo da imaju određenu razinu obrazovanja (Cohen, *Education*, str. 294-295).

²⁴ Isto, str. 295.

koja se nalaze u službenim statistikama među studentskim podacima uopće nema ili ih ima svega nekoliko, pa su stavljeni u skupinu "ostala zanimanja".²⁶ Jedan od problema austrijske statistike je i taj što ne pravi razliku između obrtničke i industrijske proizvodnje, pa sve zaposlenike obrta i industrije vodi pod istom grupacijom,²⁷ što smo ovdje odvojili.²⁸ Jednako smo odvojili javne službe i slobodna zanimanja. Posebnu skupinu formirali smo od "posjednika" i "posebnika".²⁹

Osim toga, u našim statistikama, nažalost, nema podjele na zaposlenike i poslodavce jer za to nemamo podatke ili su pak vrlo rijetki.

Na grafikonu 1 prikazali smo socijalnu strukturu studenata, svrstavši zanimanja njihovih očeva (skrbnika) u određene grupe. Međutim, prije analize trebamo reći nešto o svakoj pojedinoj kategoriji.

U skupinu javnih službenika ubrojani su svi zaposlenici uprave i zakonodavstva, pravosuđa, nastave i bogoštovlja, jednako na razini države i zajedničke uprave kao i na županijskoj, gradskoj i općinskoj razini. Riječ je ovdje o visokim činovnicima, sucima, državnim odvjetnicima, ali i o velikoj grupaciji srednjih i nižih činovnika, "dnevničara", akcesista,³⁰ kancelista,³¹ administracije koja je bila zaposlena na svim

²⁵ Vidi podjelu zanimanja prema: *Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije II, 1906-1910*, Zagreb 1917., str. 61.

²⁶ Za skupinu "kućna služinčad" koja se navodi u statistikama, među podacima iz *nacionala* navode se samo jedan "sluga" (Nikola Ivanov, AFE, *Imenici*, br. 73) i jedna "pralja" (Stevo Miladinović, AFE, *Imenici*, br. 56, 61, 65, 66, 69, 70) koji su stavljeni u skupinu "ostalih zanimanja". Isto je i sa "nadničarima", za koje službeno postoji posebna kategorija a ovdje ih ima svega sedmero, pa su svrstani među "ostale" (Marko Palić, AFE, *Imenici*, br. 56, 60, 61, 65, 66, 69, 72, 73; Ivan Papp, AFE, *Imenici*, br. 39, 40, 43, 44, 48, 49, 52, 53; Stjepan Šprem, AFE, *Imenici*, br. 31, 32, 35, 36, 39, 40, 43, 44; Franjo Barišić, AFE, *Imenici*, br. 69, 70, 72, 73, 76, 77, 80, 81; Pavle Bastajić, AFE, *Imenici*, br. 70, 72; Franjo Čonka, AFE, *Imenici*, br. 56, 65, 66, 69, 70, 72, 73; Đuro Kramer, AFE, *Imenici*, br. 43, 44, 48, 49, 52, 53, 56). Zbog vrlo malog uzorka "rudarstvo" je u ovoj podjeli spojeno s industrijom: samo su dvojica očeva bili rudari (Antun Kobačić, AFE, *Imenici*, br. 25, 31, 32, 35, 36 i Pavao Tvrtković, AFE, *Imenici*, br. 81)

²⁷ Cohen, *Education*, str. 180.

²⁸ Tako, primjerice, u statistikama koje obuhvaćaju razdoblje 1906.-1910. postoji samo rubrika "obrtna industrija", iako je na području Hrvatske u to doba već postojala znatna razlika između obrta, manufakture i tvornice, odnosno tvornička postrojenja su ipak postojala iako nisu bila brojna.

²⁹ Posjednika kao zasebne grupacije u statistikama nema jer su razvrstani u druge grane, s obzirom na to što posjeduju (industrija, poljoprivreda itd.). Ovdje su, međutim, izdvojeni zato što većina studenata nije napisala o kakvoj se vrsti posjeda njihovih očeva radi (tek nekoliko njih koji su napisali da su im očevi vlasnici zemlje, stavljeni su u skupinu "poljoprivreda"). Posebnici (*rentieri*), oni koji žive od dobiti na uloženi novac ili na vlasništvo, u statistikama su stavljeni u istu skupinu s umirovljenicima, što nimalo ne odgovara njihovim životnim obilježjima (Mato Artuković, Srbi u Hrvatskoj: Statistički pokazatelji (1883.-1903.), *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 32, br. 1, Zagreb 2000., str. 151), pa smo ih ovdje spojili s njima najbližom grupacijom – posjednicima.

³⁰ Akcesist – niži činovnik u upravnoj službi, početnik, pripravnik (Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1990., str. 33).

³¹ Kancelist – pisar, niži činovnik (Isto, str. 655).

³² Valja napomenuti da je dio studenata precizirao gdje su im očevi zaposleni kao službenici ali veći dio njih nije pobliže označio gdje su im očevi ili skrbnici radili, već su naveli samo zanimanje "činovnik" ili "službenik". Ovdje smo pretpostavili da se radi o zaposlenicima javnih službi.

razinama, od vlade do općinskih ureda.³² Nadalje, tu su ubrojani i prosvjetni radnici (sveučilišni, srednjoškolski i pučkoškolski nastavnici), zaposlenici kulturnih ustanova (biblioteka, arhiva i sl.), svećenici (evangelički i pravoslavni), zaposlenici u prometnim zanimanjima koji su spadali pod ingerenciju države (državnih željeznica, cesta, pošte i brzojava)³³ i još niz zanimanja koja se ne mogu svrstati ni u jednu veću skupinu, ali su radili kao javni službenici.³⁴

U skupinu slobodnih zanimanja ubrojili smo sve one čiji su očevi bili odvjetnici, javni bilježnici, novinari, liječnici, ljekarnici, pjevači, glazbenici, neka samostalna tehnička zanimanja i dr.

U kategoriju "poljoprivreda" ubrojani su svi oni koji su izričito napisali da im je otac "poljodjelac", "zemljodjelac", "ratar", "seljak", "težak", "ribar", "vinogradar", "vrtlar" ili pak "posjednik poljodjelac".

Oko razvrstavanja obrtnika i trgovaca nije bilo gotovo nikakvih dilema jer su im zanimanja jasno definirana. Nejasno je tek, što smo već spomenuli, da se ni kod jednog od njih ne zna o kakvoj se veličini obrta ili trgovine radilo. U te su skupine ubrojani i oni čiji su očevi bili obrtnički i trgovački pomoćnici. O kakvu se ovdje statusu radilo, možemo pretpostaviti: u vremenu koje proučavamo dolazio je u prosjeku jedan pomoćni radnik na jednoga samostalnog obrtnika, a često je egzistencija obojici bila jednako ugrožena.³⁵ U grupu trgovine i novčarstva ubrojani su osim trgovaca i njihovih pomoćnika, i mešetari,³⁶ trgovački putnik,³⁷ bankovni službenik,³⁸ ravnatelj zagrebačke štedionice i zalagaonice³⁹ i tajnik trgovačko-obrtničke komore.⁴⁰

Kod "vojske" također imamo široku paletu zanimanja: od najnižih do najviših vojnih zvanja, do vojnih činovnika i liječnika.

U kategoriju "industrija" ubrojani su svi zaposlenici tvorničkih postrojenja, radnici, čuvari, rudari, razna tehnička zanimanja, upravitelji i poslovođe, ali što je zani-

³³ Iako je u onodobnim statistikama "promet" odvojen u zasebnu skupinu zanimanja, ovdje smo zaposlenike u prometu svrstali u javne službe zato što su svi oni radili kao državni zaposlenici (primjerice, bili su ili zaposlenici ugarskih kr. željeznica, ili državnih cesta). Nije bilo samostalnih, ili barem to nisu istaknuli. Samo jedan je student naveo pod zanimanjem oca "fijakerist" (Antun Kampuš, AFF, *Imenici*, br. 10, 11).

³⁴ Tu manju skupinu čine, primjerice, zaposlenici kaznionica, grunтовnice, zavoda za slijepe, baždarskog ureda i sl.

³⁵ Artuković, Srbi u Hrvatskoj, str. 148.

³⁶ Očevi studenata Bogomira Filičića i Viktora Rivošechia bili su mešetari (AFF, *Imenici*, br. 39, 40, 43, 44, 48, 49, 52, 53) i (AFF, *Imenici*, br. 25).

³⁷ Otac studenata Bogomira i Oskara Doležala bio je trgovački putnik (AFF, *Imenici*, br. 60, 61) i (AFF, *Imenici*, br. 72, 73).

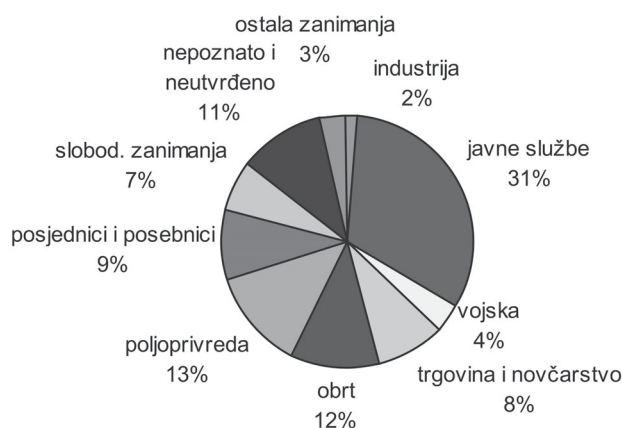
³⁸ Otac studenta Stjepana Šijakovića bio je službenik banke (AFF, *Imenici*, br. 8).

³⁹ Otac studenta Franje Devidea bio je ravnatelj zagrebačke štedionice i zalagaonice (AFF, *Imenici*, br. 4, 5, 6, 7).

⁴⁰ Otac studenata Cvijete i Milutina Cihlara bio je tajnik trgovačko-obrtničke komore (AFF, *Imenici*, br. 52, 53, 56, 60, 61, 65, 66) i (AFF, *Imenici*, br. 31, 32).

mljivo, osim jednog sina "tvorničara"⁴¹ i dvoje vlasnika tiskare,⁴² nema drugih studenata koji su izričito napisali da im je otac vlasnik tvornice, barem ne prema ovim podacima.

U skupinu "nepoznato i neutvrđeno" ubrojani su svi studenti koji nisu naveli podatak o očevu zanimanju, kao i oni za koje nije moglo biti utvrđeno o kojemu se zanimanju radi.⁴³

Grafikon 1. Socijalna struktura studenata 1874.-1914. prema očevu zanimanju

Skupina javnih službi i slobodnih zanimanja čini grupu najuglednijih zvanja za koja je trebalo završiti i najviše škole. U grafikonu su, međutim, te dvije skupine ipak prikazane odvojeno jer u socijalnom smislu ima razlika između, primjerice, novinara, odvjetnika, javnih bilježnika, apotekara, glazbenika i, s druge strane, općinskog ili kotarskog službenika, zaposlenika vlade ili suca, a temeljna razlika je socijalna sigurnost. Na sve javne službe, pa čak i na najniža činovnička mjesta gledalo se kao na "luku spasa", naravno zato što su pružali siguran izvor životne egzistencije.⁴⁴

Međutim, ono bitno što povezuje te dvije skupine jest obrazovanje: većina zanimanja obje skupine zahtijevala je minimalno srednjoškolsko obrazovanje, a dobar dio njih i visokoškolsku naobrazbu, pa ih zajedno možemo nazvati obrazovanom elitom. Iz takvih je obitelji potjecalo i najviše studenata: 31% iz obitelji javnih

⁴¹ Student koji je za zanimanje oca napisao da je "tvorničar" bio je Josip Mardešić iz Komiže na otoku Visu (AFF, *Imenici*, br. 60, 61, 65, 66). Vjerojatno se radilo o vlasniku tamošnje tvornice sardina.

⁴² Očevi studenata Albrehta Hermana i Milke Maravić bili su vlasnici tiskare (AFF, *Imenici*, br. 2, 3) i (AFF, *Imenici*, br. 29, 30, 31, 32, 35, 36, 39, 40).

⁴³ Primjerice, grupa studenata navela je kao zanimanje oca ili skrbnika samo "građanin", po čemu ne možemo zaključiti ništa o zanimanju.

⁴⁴ Artuković, Srbi u Hrvatskoj, str. 150.

službenika i 7% onih čiji su se očevi ili skrbnici bavili slobodnim zanimanjima, ukupno dakle 38%.

Nakon tih skupina po brojnosti slijede poljoprivrednici (13%), obrtnici (12%), posjednici i posebni (9%), trgovci i novčari (8%), vojne osobe (4%), "industrija", koja je ovdje zastupljena sa svega 2%, što je i razumljivo za zemlju u kojoj je industrijalizacija tek počinjala zamah, te skupina "nepoznato i neutvrđeno" (11%).

Iz svega navedenog možemo zaključiti da su studenti dolazili iz različitih društvenih sredina, unatoč stereotipu po kojemu su si samo imućni pripadnici višeg sloja društva mogli priuštiti visokoškolsku naobrazbu. Jednako tako, uočljivo je da su roditelji najvećeg postotka studenata bili državni službenici. Državni su službenici, bez obzira na društveni ugled, tj. jesu li bili visoki državni dužnosnici ili pak obični činovnici u državnoj upravi, imali siguran i stalan prihod pa su svojoj djeci mogli omogućiti školovanje; stoga su najvjerojatnije i njih usmjeravali da se školuju za zanimanje kojim će moći osigurati stabilnu budućnost radeći u državnoj službi, najčešće kao profesori u srednjim školama.

Ako načinimo precizniju analizu socijalne strukture, odnosno raščlanimo neke od tih kategorija koje su vrlo šarolike po statusu, vidjet ćemo da je nemali broj studenata dolazio iz srednjega društvenog sloja. Raščlanivši skupinu onih državnih službenika koji su bili zaposlenici uprave i pravosuđa, dobili smo rezultate koji pokazuju da su 20% studenata činili sinovi visokih državnih dužnosnika,⁴⁵ dok su svi ostali pripadali sloju srednjeg i nižeg činovništva. Jednako tako, analiziramo li podrobnije skupinu prosvjetnih radnika, vidjet ćemo da je samo 7% studenata bilo djeca sveučilišnih profesora, a svi ostali su pripadali obiteljima srednjoškolskih (27%) ili najbrojnije, pučkoškolskih učitelja (56%) te pomoćnog osoblja (9%). Dakle, već pri ovim grupama zanimanja vidimo da više od dvije trećine studenata ne pripada miljeu najviših društvenih krugova. Slična je situacija u trgovačko-obrtničkom sloju. Ne ulazeći u analizu financijske uspješnosti trgovaca i obrtnika, iz te skupine od 20%, koliko su zajedno činili obrtnici i trgovci, gotovo polovina su djeca sitnih obrtnika (postolara, bravara, limara, mesara, klobučara i sl.), koji se također ne mogu ubrojiti u tadašnju društvenu elitu. Bez obzira na to je li se to od njih očekivalo ili nije, vjerojatno su te obitelji financijski mogle podnijeti sinovljevo ili kćerino studiranje, a ulaganje u njih bilo je pametna investicija, to više što im se na taj način otvarala mogućnost ulaska u više društvene krugove i osiguranje financijske samostalnosti. S druge strane, nedostatak sinova krupnijih industrijalaca na Filozofskom fakultetu možda se može

⁴⁵ U ovu skupinu ubrojani su svi oni koji su naveli da im otac ili skrbnik radi na poslovima banskog savjetnika, tajnika Vlade, savjetnika Vlade, ravnatelja Vladina ureda, ministarskog pomoćnika, ministarskog savjetnika, predsjednika Sudbenog stola, vijećnika Stola sedmorice, ravnatelja ureda kod Stola sedmorice, potpredsjednika Banskog stola, tajnika Banskog stola, vijećnika Banskog stola, vijećnika Sudbenog stola, gradskog vijećnika, kotarskog predstojnika, senatora, županijskog tajnika, gradskog načelnika, podžupana, županijskog nadzornika, suca, sudskog vijećnika, savjetnika Vrhovnog suda, predstojnika okružnog suda, dvorskog savjetnika, predstojnika zemaljske blagajne, predstojnika poreznog ureda i financijskog nadzornika.

objasniti mogućnošću studiranja izvan Hrvatske, školujući se više za tehnička zanimanja na stranim sveučilištima i visokim tehničkim školama, kakvih u nas nije bilo.

Gornja analiza načinjena je prema zanimanju oca (skrbnika) bez obzira na njihovu zaposlenost, kako bismo mogli utvrditi socijalni status studenta. Ipak, ako bismo govorili o njihovim ekonomskim mogućnostima, treba reći da je 83% njihovih očeva pripadalo aktivnom stanovništvu, a 7% bilo je u mirovini (ostali su bili nezaposleni, njih 0,19% i nepoznati, 10%).

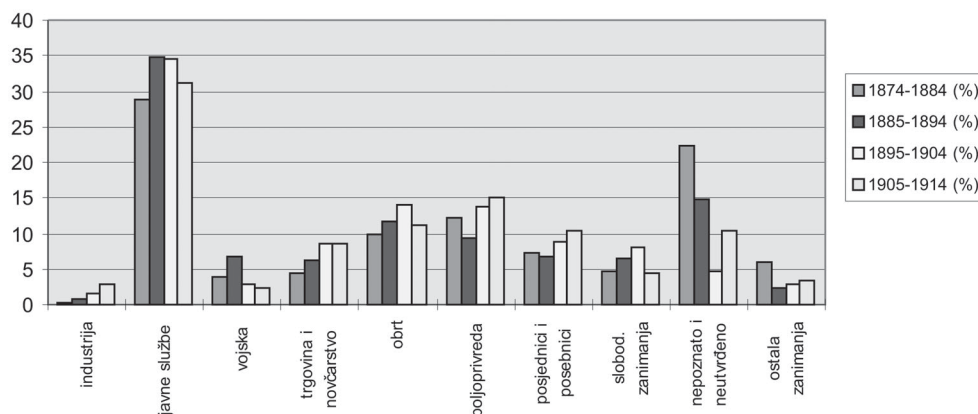
Ovu socijalnu sliku možemo usporediti sa stanjem na ostalim zagrebačkim fakultetima za razdoblje posljednjih deset godina 19. stoljeća, koje je analizirao Igor Karaman.⁴⁶ Socijalna struktura studenata filozofije, prava i teologije pokazuje zanimljive razlike u vezi s izborom fakulteta. Tako je, primjerice, najveći udio sinova iz seljačkih obitelji bio na Teološkom fakultetu, čak 47%, dok ih je na Filozofskom i Pravnom bilo manje od 20%. S druge strane, udio studenata iz obitelji javnih službenika i slobodnih zanimanja spojenih zajedno na Filozofskom fakultetu iznosi 39%, na Pravnom čak i nešto više, 42%, dok ih je na Teološkom svega 19%. Zanimljiva je orijentacija studenata koji potječu iz sitnoga građanskog sloja: sinovi domaćih obrtnika u znatnijem su postotku izabirali studij teologije (21%) nego filozofije (15%) ili prava (12%).⁴⁷ Po ovome vidimo da su, s jedne strane, studenti Teološkog fakulteta podrijetlom znatnije odudarali od onih na Filozofskom fakultetu, dok je, s druge strane, socijalni milje iz kojeg su dolazili budući pravnici i filozofi bio vrlo sličan.

Nadalje, možemo promotriti i kretanje određenih socijalnih grupa po razdobljima od 1874. do 1914., da bismo dobili odgovor na pitanje kako i koliko su socijalne mijene utjecale na porast i pad studenata iz određenih društvenih slojeva, odnosno kako se modernizacija u Hrvatskoj odrazila na sliku studentske populacije Filozofskoga fakulteta. Prije nego promotrimo tu analizu, možemo kratko navesti rezultate istraživanja društvene strukture srednjoškolske populacije u Hrvatskoj za nešto ranije razdoblje (1850.-1881.), koju je obradila Agneza Szabo: iz slojeva veleposjednika i intelektualnih zvanja dolazilo je najviše gimnazijalaca, a potom su slijedili oni iz trgovačkih i obrtničkih obitelji. Najmanje je bilo sinova iz seljačkih obitelji.⁴⁸ Takva je slika ipak drugačija od one koju odražavaju podatci upisanih studenata u desetljećima koja su slijedila (vidi grafikon 1): među upisanim studentima nisu najbrojniji pripadnici stare elite, primjerice sinovi posjednika, nego su porasli udjeli sinova poljoprivrednika, trgovaca i novčara i drugih. Sve to govori da su se unutar nekih slojeva dogodile određene promjene te da je došlo do stvaranja novih elita u hrvatskom društvu, što ćemo detaljnije promotriti u sljedećoj analizi.

⁴⁶ Kako smo u uvodnom dijelu objasnili, statistički podatci o socijalnom podrijetlu studenata za Filozofski i druge fakultete postoje samo u *Spomenici 1900.*, pa je tako i ova analiza načinjena za period 1890.-1899.

⁴⁷ Karaman, Socijalno i regionalno podrijetlo, str. 141-142 (podaci preuzeti iz: *Spomenica 1900.*, str. 154-157).

⁴⁸ Agneza Szabo, Društvena struktura polaznika srednjih škola u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1881. (Prilog genezi inteligencije), *Historijski zbornik*, god. XLI, Zagreb 1988., str. 164 i 172.

Grafikon 2. Kretanje udjela zanimanja očeva studenata 1874.-1914. po razdobljima

Na grafikonu 2. prikazali smo kretanje grupa zanimanja očeva (skrbnika) studenata po desetogodišnjim razdobljima u postotcima, kako bismo utvrdili je li s vremenom došlo do promjena unutar pojedinih grupa. Već na prvi pogled vidimo da su sinovi javnih službenika prednjačili s ujednačeno visokim udjelima tijekom svih ovih razdoblja, premda se u posljednjem periodu ipak bilježi manji pad. No, ovdje su možda zanimljivije grupe koje su, iako nisu imale velike udjele među studentskom populacijom, zapravo doživjele najveće promjene: najveći porast udjela tijekom tog razdoblja imale su grupe zanimanja iz područja industrije te trgovine i novčarstva. Postotni udio očeva zaposlenih u području industrije⁴⁹ doživio je najveće promjene: porastao je za čak 10 puta (od 0,28% u razdoblju 1874.-1884. do 2,9% 1905.-1914.). Sljedeća grupa zanimanja koja je također imala znatniji porast jesu trgovci i novčari: njihov postotak je udvostručen, od 4,5% 1874.-1884. do 8,6% 1905.-1914. Grupa studenata koja potječe iz obitelji poljoprivrednika također je tijekom tog razdoblja imala blagi porast udjela, kao i, pomalo iznenađujuće, grupa čiji su očevi bili posjednici i posebnci. Slobodna zanimanja pak porasla su dvostruko, promatrajući od prvog (1874.-1884.) do trećeg (1895.-1904.) razdoblja, ali im se u posljednjem periodu (1905.-1914.) udio ponovno spušta na početnu razinu. Gotovo identična situacija je i za obrtnike. Kategorija zanimanja kod koje je došlo do pada udjela već od trećeg perioda (1895.-1904.) jest vojska.

Sve navedeno navodi na zaključak da su na prijelazu stoljeća nastale određene promjene u hrvatskom društvu: ojačali su novi društveni slojevi koji su kao zalag sigurnije budućnosti odlučili školovati svoje sinove na visokim školama. Prije svega, ovdje mislimo na zaposlenike u industriji, trgovini i novčarstvu. Kako se u industriji

⁴⁹ Ovdje prije svega mislimo na radnike i tehničko osoblje jer su oni, s tek nekoliko izuzetaka, zapravo činili taj sloj.

najviše radilo o djeci tvorničkih radnika,⁵⁰ ovi podatci navode na dva zaključka: prvo, da je industrijalizacija do kraja tog perioda ipak uzela maha te da je radnički sloj u Hrvatskoj brojčano ojačao, a drugo, nama važnije, da je taj sloj imao ambicija školovati svoje sinove. Trgovci su pak već od šezdesetih godina 19. stoljeća bili najbrojniji dio privredne elite u Hrvatskoj te su tvoreći važan dio srednjega staleža, smatrani njegovim najvitalnijim dijelom.⁵¹ Zanimljivo je upravo to da je s vremenom i taj sloj odlučio školovati svoje sinove za struke koje po svojoj prirodi nisu odgovarale njegovu tradicionalnom sustavu vrijednosti.⁵² Prodor sinova trgovaca i novčara na Sveučilište govori, stoga, i o promjenama unutar samog sloja. Nadalje, porast udjela sinova seljačkog podrijetla na fakultetu govori o dubokoj i nagloj preobrazbi koju su seljačke mase doživjele u drugoj polovini 19. stoljeća.⁵³ Što se tiče pada broja obrtništva, vjerojatno se radilo o tome da su tvornice apsorbirale određeni broj sitnog obrtništva koji je poradi industrijalizacije, propao. Iz svega navedenog još samo zaključujemo kako su, unatoč očitim skromnim udjelima, sve ove promjene ipak odražavale određene modernizacijske procese u hrvatskom društvu, a kao takve su vjerojatno mijenjale sliku i odnose unutar studentske populacije.

Na kraju, rezultate ove analize možemo komparirati s rezultatima za druga sveučilišta, odnosno s analizama načinjenim za Bečko i Praško sveučilište te za sveučilište u Kolozsváru (rum. Cluj Napoca). Problem je, međutim, u kategorizaciji pojedinih zanimanja: tek neke segmente socijalne strukture možemo uspoređivati sa zagrebačkim primjerom, jer je većina zanimanja svrstana u drugačije kategorije; bolje rečeno, načinjene su drugačije podjele u rumunjskom,⁵⁴ bečkom i u praškom slučaju.⁵⁵ Ipak, iz tih analiza možemo dobiti određene konture kretanja pojedinih kate-

⁵⁰ Od 32 studenata čiji su očevi u razdoblju 1905.-1914. bili zaposleni u industriji, njih 23 bili su sinovi radnika, očevi sedmorice bili su različitih tehničkih i ostalih zanimanja zaposleni u tvornici, dok su svega trojica bili sinovi vlasnika tvornice (dvojica sinovi vlasnika tiskare i jedan "tvorničara").

⁵¹ Iskra Iveljić, *Uloga zagrebačke privredne elite u modernizaciji Hrvatske (1860.-1883.)*, Zagreb 1997., neobjavljena doktorska disertacija, str. 431; Iskra Iveljić, *Trgovačka elita kao čimbenik modernizacije i hrvatske nacionalne integracije šezdesetih godina 19. stoljeća*, *Povijesni prilozi*, sv. 10, Zagreb 1991., str. 211.

⁵² U prijašnjem razdoblju, šezdesetih godina 19. stoljeća, trgovačka elita u skladu s novom samosvijesću koju je tada stekla, osporavala je prestiž inteligencije u javnom životu (Iveljić, *Trgovačka elita*, str. 195). "Umjesto kićenih i dugih oblika pismenih i usmenih izričaja cijeni se kratkoća, jednostavnost i jezgrovitost izražavanja, a kao poželjne navode se tipične građanske vrline: razboritost, nezavisnost, radinost i poduzetnost" (isto, str. 211).

⁵³ Suzana Leček, *Literatura za seljaštvo i njeno prihvaćanje u selima Hrvatske i Slavonije 1870-1900.*, *Radovi ZHP*, sv. 28, Zagreb 1995., str. 156. Napominjući da je većina seljaka u to doba još uvijek nerado slala djecu na školovanje, jer u tome nije vidjela nikakvu korist, a osim toga, time se odricala korisne radne snage, autorica ipak ističe da se taj zaključak ne bi mogao provesti za cijeli stalež, pogotovo u doba kad je modernizacijski proces zahvatio i taj sloj (isto, str. 139-140).

⁵⁴ A. C. Gheorghe načinila je kvantitativnu analizu socijalne strukture studenata sveučilišta u Kolozsváru po fakultetima, podijelivši zanimanja studentskih očeva u šest kategorija (niži sloj, građanstvo, intelektualci, državne službe, viši sloj i ostali), ali nije definirala kategorije svaku za sebe (Gheorghe, *Romanian Students*, str. 38).

gorija te ćemo ovdje prenijeti općenitu sliku promjena unutar socijalne strukture studenata na tamošnjim sveučilištima.

Općenito se može reći da je najviše promjena doživio niži srednji sloj koji je snažnije prodro na austrijska sveučilišta u drugoj polovini 19. stoljeća. Na Bečkom sveučilištu udio upisanih studenata iz tog sloja, zajedno sa studentima podrijetlom iz radničkih obitelji, porastao je s 50,5% 1879./1880. na 53,7% 1899./1900., a na Politehnici još i više (od 61,4% 1879./1880. do 67,6% 1899./1900.). Na Sveučilištu u Pragu udjeli studenata iz tih društvenih slojeva kretali su se od 72-73% u cijelom periodu 1860.-1910., dok je na Visokoj tehničkoj školi u Pragu njihov udio u istom periodu čak prelazio 80%.⁵⁶ Udio studenata Bečkog sveučilišta iz sloja obrazovanih očeva polagano je opadao s 32,7% (1880.) do 29,8% (1900.). Isti je slučaj i s Pragom gdje je njihov udio opao s 25% (1880.) na 20% (1900.).⁵⁷

Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Kolozsváru od 1872. do 1918. godine 33% studenata dolazilo je iz obitelji intelektualaca. Potom su slijedili studenti iz nižeg sloja (22%), zatim građanstva (19%), gornjeg sloja (9%), te sinovi državnih službenika (9%). Na Prirodoslovnom fakultetu istog sveučilišta udjeli su bili vrlo slični Filozofskom fakultetu, osim što je zamjetno manje upisano studenata iz nižega društvenog sloja, što autorica objašnjava manjom atraktivnošću zanimanja kod tradicionalnih obitelji tog sloja, koja su se mogla postići tim fakultetom.⁵⁹

Iako ove kategorije nisu usporedive s onima iz naše analize, ipak možemo zaključiti da su na svim spomenutim sveučilištima i fakultetima na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće nastale slične promjene u socijalnoj strukturi studenata. Premda te promjene promatrane u postotcima odražavaju prilično nenametljivu evoluciju, na taj se način ipak promijenila tradicionalna slika socijalne strukture studentske populacije.

III.

U prethodnom dijelu pokazali smo iz kojih su društvenih sredina dolazili studenti Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Ovdje ćemo pažnju usmjeriti na dva faktora

⁵⁵ G. B. Cohen analizirao je socijalnu sliku studenata Bečkog i Praškog sveučilišta na temelju kategorija koje je sam stvorio, ne slažući se s podjelom koju nude austrijske statistike. Tako u njega postoji pet kategorija, koje opet unutar sebe imaju potpodjele: posjednici, obrazovani profesionalci, stara niža srednja klasa, nova niža srednja klasa te radnici (Cohen, *Education*, str. 180). Takva podjela možda doista pruža veće mogućnosti interpretacije, no čini mi se da bi ona u hrvatskom slučaju bila teže primjenjiva, npr. zato što nekih zanimanja od kojih on pravi određene kategorije, među našim podacima uopće nema (npr. vlasnika tvornica, vlasnika banaka, krupnijih industrijalaca i sl.). Nadalje, mislim da u našoj historiografiji nedostaje temeljnih istraživanja iz područja socijalne historije koja bi analizirala sliku hrvatskog društva u cjelini na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, te bi pobliže definirala određeni društveni sloj, u socijalnom i ekonomskom smislu.

⁵⁶ Cohen, *The Politics of Access*, str. 6; Cohen, *Education*, str. 180-182.

⁵⁷ Cohen, *Education*, str. 181-182.

⁵⁸ Termini za nazive pojedinih kategorija preuzeti su direktno iz izvornika.

⁵⁹ Gheorghie, *Romanian Students*, str. 38-39, 41.

koja su olakšavala odluku o nastavku školovanja budućih studenata, a koja su usko vezana za njihov socijalni položaj. To su plaćanje školarine (*naukovine*) i mogućnost dobivanja stipendija, što je uvelike moglo utjecati na odluku o odlasku na višegodišnji studij. Naime, u to se doba za studiranje morala plaćati školarina nazivana *naukovina*. Međutim, unatoč opće prihvaćenoj tezi po kojoj je studiranje u to doba bilo privilegij samo bogatijih građanskih krugova, čini se da je teret financiranja studija ipak mogao biti znatno olakšan ako se radilo o studentu koji je postizao dobar uspjeh i bio discipliniran, a slabijih ekonomskih mogućnosti: njima je bilo moguće osloboditi se plaćanja *naukovine*, a jednako tako je za uspješnije studente, čiji su roditelji bili skromnijih financijskih mogućnosti, postojala i mogućnost dobivanja stipendije.

Naukovina je za Filozofski fakultet od 1894. godine iznosila 20 for (40 kruna)⁶⁰ za jedan semestar.⁶¹ Do tada je njezin iznos ovisio o broju sati upisanih kolegija i taj se novac predavao nastavnicima. Spomenuta svota od 20 forinti uvedena je kao stalan iznos, budući da su plaće profesorima bile povećane, bez obzira na broj sati koje je student slušao, a njezin je iznos odlazio u Kr. zem. blagajnu.⁶² *Naukovinu* su morali plaćati svi redoviti studenti fakulteta, a od 1894. po Vladinoj naredbi ta je obveza proširena i na izvanredne slušače.⁶³

Prema akademskim propisima, student koji je htio biti oslobođen plaćanja *naukovine* morao je u roku od četrnaest dana od početka svakog semestra podnijeti molbu za oslobođenje od cijele ili od polovine svote. Pri tome se pozornost usmjeravala na dva glavna momenta: uspjeh na studiju i socijalne prilike studenta. U molbenici je student, ako je tek upisivao prvi semestar, morao priložiti svjedodžbu zrelosti s pohvalnom bilješkom o vladanju, a ako je nastavljao studij, nužne su bile svjedodžbe o kolokvijima položenim barem s dobrim uspjehom,⁶⁴ te kao dokaz o socijalnom stanju i "uredovna svjedodžbu o obiteljskim i imućstvenim prilikama molitelja respective njegovih roditelja", koju je izdavalo općinsko poglavarstvo. U slučaju da je student bio nositelj i neke stipendije ili potpore, morao je priložiti i dokaz o tome. Posebno je bilo naglašeno da se studentima koji imaju stipendiju do 300 forinti na godinu, "a pri tom su polučili dobar napredak u naukama, te pokazali dosta marljivosti u polasku predavanja, i pohvalno i čudoredno ponašanje u svakom obziru imaju, u koliko to i

⁶⁰ Godine 1900. u Hrvatskoj se mijenja valuta iz forinti u krune, s omjerom 1:2, pa je po tome 20 forinti iznosilo 40 kruna.

⁶¹ *Akademički propisi za porabu slušalaca u Kr. hrv. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu*, Zagreb 1898., str. 18.

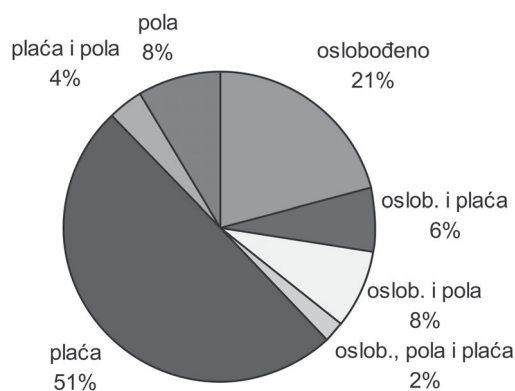
⁶² V. Klaić, *Postanje i razvitak*, str. 67; Šidak, *Sveučilište*, str. 119; Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. X, Zagreb 1913., str. 440-441.

⁶³ Jedino su izvanredni studenti koji su slušali samo jedan predmet plaćali 5 forinti po *poljeću* (*Akademički propisi*, str. 19).

⁶⁴ "Filozofi" su morali kolokvirati iz kolegija koji su imali barem 8 sati predavanja na tjedan. Kolokvijalna svjedodžba kolegija koji je trajao četiri sata mogla se zamijeniti s predispitom iz arheologije, latinskog ili grčkog, ili staroklasične historije (isto, str. 21).

obzirom na njihove obiteljsko-imovinske okolnosti zaslužuju", također oprašta plaćanje naukovine. Oni pak studenti koji su imali stipendiju ili potporu veću od 300 forinti na godinu, jednako tako mogu biti oslobođeni ako dokažu "da su zaista siromašni" i da ispunjavaju ostale uvjete. Osim toga, i disciplina je bila jedan od važnih momenata u tom pitanju: naime, studenti koji su tijekom semestra bili kažnjeni bilo od strane akademske, redarstvene ili sudske vlasti, nisu mogli biti niti predloženi za tu olakšicu.⁶⁵

Studentske molbe slale su se Proforskom zboru fakulteta, s time da je on samo predlagao kandidate vladinu Odjelu za bogoštovlje i nastavu, koji je donosio konačno rješenje svake pojedine molbe i vraćao ih natrag na fakultet. Izuzetak je, ipak, bio prvi period u povijesti fakulteta kad su se činile određene iznimke. Naime, kako su u prvo vrijeme studenti plaćali *naukovinu* profesorima, tako se i događalo da su neki studenti bili i "privatno oprosteni", što je uočeno na šestoj sjednici Proforskog zbora fakulteta 1881. godine, te je to od tada bilo zabranjeno.⁶⁶

Grafikon 3. Plaćanje naukovine među studentima Filozofskog fakulteta 1874.-1914.

Iz sljedeće analize razvidno je koliko je studenata bilo oslobođeno plaćanja školarine i jesu li se pri tome doista poštivali glavni kriteriji.⁶⁷ Ipak, treba napomenuti da cijelu analizu valja uzeti s rezervom jer je uzorak za nju nepotpun, budući da je 39%

⁶⁵ Isto, str. 20-21. Što se tiče ponašanja i discipline, nalazimo da se na to izuzetno strogo pazilo. Iz niza studentskih molbi navodimo tek jedan ilustrativni primjer molbe studenta Franje Kreskovića za oslobođenje od *naukovine*, čije je ponašanje u srednjoj školi bilo ocijenjeno "samo" "prema propisima", i koja nije pozitivno riješena jer to "za blagodat oprosta od naukovine dovoljan preduvjet nije" (AFE, *Spisi*, 24/1896.).

⁶⁶ AFE, *Spisi*, VI/1881.

⁶⁷ Kako u *nacionalima* nema podataka o položenim kolokvijima ili predispitima, ovdje ćemo moći promotriti samo jedan od kriterija za oslobađanje od *naukovine*: socijalni status studenta, i to na temelju očeva zanimanja.

studenata (1005 njih) od ukupnog broja upisanih, upisalo u svoje nacionalne podatke o *naukovini*, dok je kod svih ostalih ta rubrika nepopunjena.⁶⁸

Na grafikonu 3 prikazali smo odnos studenata koji su plaćali *naukovinu*, onih koji su je plaćali samo polovično, onih koji su bili od nje u cijelosti oslobođeni, te onih koji su tijekom studija izmijenili svoj status glede tog pitanja, odnosno jedno vrijeme svog studiranja su je plaćali pa su bili oslobođeni u cijelosti ili polovično, s napomenom da su tu uključeni samo studenti koji su o tome dali podatke.

Vidimo, dakle, da je polovica upisanih studenata (51%) tijekom cijeloga školovanja na Filozofskom fakultetu plaćala školarinu, dok su svi ostali bili ili u cijelosti oslobođeni plaćanja tijekom svih semestara studija (21%) ili su plaćali samo polovičnu *naukovinu* tijekom cijelog studija (8%), ili su jedno vrijeme bili oslobođeni, a ostatak studija plaćali polovinu (8%), ili su pak jedno vrijeme bili oslobođeni pa plaćali u cijelosti (6%), plaćali i bili polovično oslobođeni (4%), ili su izmijenili sva tri statusa tijekom studija: potpuna "oproštenost" od *naukovine*, polovična "oproštenost" i plaćanje u cijelosti (2%). Već i po tome vidimo da je gotovo polovina studenata, djelomično ili u cijelosti, u cijelom promatranom razdoblju olakšala svoje studiranje vlastitoj obitelji u ekonomskom smislu, jer su temeljem dobrog uspjeha i ponašanja te socijalnog statusa bili riješeni barem jednog od troškova školovanja u Zagrebu.

Kraća komparacija zagrebačkoga Filozofskog fakulteta s Bečkim sveučilištem pokazala je otprilike isti postotak studenata potpuno oslobođenih od plaćanja *naukovine* u tom razdoblju (od 1860. do 1910. u bečkom primjeru ti su udjeli iznosili oko 20%), dok je praško Češko i Njemačko sveučilište bilježilo nešto više udjele oproštenih, što Cohen objašnjava time što je u Pragu socijalna slika studenata bila slabija od one u Beču, ili su pak tamošnja sveučilišta imala liberalnija stajališta pri oslobađanju od plaćanja *naukovine*.⁶⁹

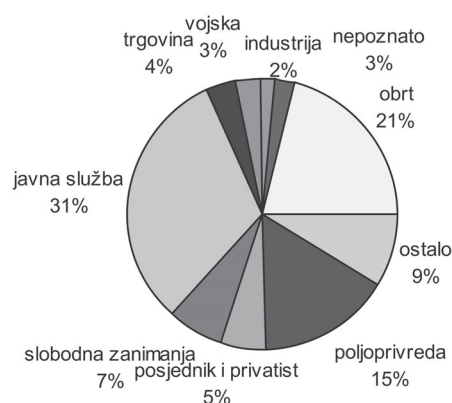
No, kakva je doista bila socijalna slika onih koji su bili oslobođeni od *naukovine* pokazujemo u sljedećoj analizi.

Kao uzorak za ovu analizu uzeli smo studente koji su u cijelosti za vrijeme čitavog studija bili oslobođeni plaćanja *naukovine*, dakle oni za koje možemo pretpostaviti da su uz uspješno studiranje imali i najtežu obiteljsku socijalnu situaciju. Na temelju zanimanja njihovih očeva vidimo da je najviše studenata, kao uostalom i u ukupnoj studentskoj populaciji fakulteta, dolazilo iz obitelji javnih službenika, 31% (njih 66). Međutim, kako smo napomenuli, ta kategorija je izuzetno šarolika po socijalnom i ekonomskom statusu zanimanja koja u nju ulaze. Tako je u ovom slučaju od ovih 66 studenata, njih 37, što je 56% cijele te kategorije, pripadalo sloju nižih javnih službenika (administracija, čuvari, podvornici i sl.). Ostatak u kategoriji javnih službi činili su oni koji su dolazili iz obitelji prosvjetnih djelatnika (njih 18) a od kojih je 14 bilo učitelja u pučkim školama, zatim šest svećenika i tek četvero studenata čiji su očevi

⁶⁸ Nisam uspjela pronaći uzrok zašto studenti nisu popunjavali redovito tu rubriku.

⁶⁹ Cohen, *Education*, str. 177-178.

bili visoko rangirani u javnoj službi (jedan ravnatelj vladina ureda, ali u mirovini,⁷⁰ jedan sveučilišni profesor,⁷¹ jedan načelnik⁷² i jedan sudbeni vijećnik⁷³). Dakle, raščlanjujući tu najbrojniju skupinu, vidimo da je niži i srednji sloj činovnika i učitelja bio najzastupljeniji među očevima studenata koji su bili oslobođeni naukovine. Nadalje, po zastupljenosti među "oproštenima", nakon javnih službi velika skupina obrtnika s udjelom od 21%, odnosno njih 41. Ovdje valja istaknuti da su svi oni u cijelosti pripadali sloju sitnog obrtništva jer već i po vrsti obrta koju je student upisao (opančar, stolar, bačvar, kovač i sl.), ne možemo reći da se radilo o krupnijim obrtničkim pothvatima. Po brojnosti slijede studenti iz poljoprivredničkih obitelji, njih 15%, te oni kojima su očevi bili slobodnih zanimanja, 7%. Zanimljivo je da su među studentima oslobođenima naukovine, a koji su dolazili iz obitelji slobodnih zanimanja, zastupljeni i oni za koje se očekivao bolji ekonomski status, primjerice sinovi javnih bilježnika,⁷⁴ odvjetnika,⁷⁵ liječnika⁷⁶ i drugih. S 5% među "oproštenima" bili su zastu-

Grafikon 4. Socijalna struktura studenata Filozofskog fakulteta u cijelosti oslobođenih od plaćanja naukovine

⁷⁰ Student Tomo Vrkljan imao je skrbnika koji je bio ravnatelj Vladina ureda u mirovini (AFF, *Imenici*, br. 23). S obzirom na činjenicu da je imao samo skrbnika, moguće da su ga u postupku oslobođenja od naukovine ipak tretirali kao siročje.

⁷¹ Radilo se o Smiljanu Klaiću, sinu Vjekoslava Klaića, tada već (1897./1898.) redovita profesora na katedri za opću povijest Filozofskog fakulteta (AFF, *Imenici*, br. 22). Moguće da su ga oslobodili od plaćanja naukovine zato što je imao još dvanaestero braće i sestara.

⁷² Andrija Mirosavljević imao je oca načelnika u Podvinju (AFF, *Imenici*, br. 20, 22, 25, 27, 28).

⁷³ Rikardu Thalleru otac je bio sudbeni vijećnik u Osijeku (AFF, *Imenici*, br. 20).

⁷⁴ Studentu Vojtjehu Kempfu otac je bio bilježnik u Dubravi (AFF, *Imenici*, br. 5, 7); Srećku Miletiću skrbnik je bio bilježnik u Mašiću (AFF, *Imenici*, br. 7, 8); Milanu Komljenoviću otac je bio bilježnik u Krasečkom (AFF, *Imenici*, br. 17, 18, 20, 22).

⁷⁵ Studentici Vjeri Tkalčić otac je bio odvjetnik u Zagrebu (AFF, *Imenici*, br. 31, 32); Ivanu Gostiši skrbnik je bio odvjetnik u mirovini iz Zagreba (AFF, *Imenici*, br. 3, 5, 7).

⁷⁶ Studentu Pavlu Franklu otac je bio liječnik (AFF, *Imenici*, br. 11, 12, 13, 14).

pljeni i sinovi posjednika i privatista, za koje ne znamo koliki su posjed ili nekretninu imali; s 4% sinovi trgovaca, 3% vojne osobe te 2% sinovi očeva zaposlenih u industriji. Ostatak su činili oni za koje nemamo podatak o zanimanju oca ili skrbnika (3%) te grupa "ostali" (9%), u koju su ubrojene udovice i nekoliko očeva sa zanimanjima koja nismo mogli razvrstati ni u jednu skupinu.

Iz svega navedenog vidimo da se pri oslobađanju od plaćanja *naukovine* ipak uzimao u obzir socijalni status studenata. Premda nalazimo određena odstupanja od očekivanog, u smislu da je bilo studenata koji se po socijalnom statusu ne bi mogli ubrojiti među siromašne, u cjelini se može reći da se socijalni kriterij uzimao u obzir pri oslobađanju od troškova školarine.

Predočenu statistiku možemo upotpuniti nešto opširnijim opisima konkretnoga socijalnog stanja pojedinih studenata koji su tražili da ih se oslobodi plaćanja *naukovine*, a koja se nalaze u skupnim izvješćima koje je Profesorski zbor semestralno podnosio Odjelu za bogoštovlje i nastavu. Izdvojiti ćemo tek nekoliko molbi iz izvješća za prvi semestar akademske godine 1878./1879., koje će "oživjeti" brojčane podatke, te ćemo upravo na njima vidjeti da su od *naukovine* bili oslobođeni neki uspješni studenti, a čija socijalna slika ilustrira nimalo lagodan studentski život u Zagrebu krajem sedamdesetih godina 19. stoljeća. Primjerice, student Mile Petranović, oslobođen od cijele *naukovine*, imao je majku udovicu koja je od četvero djece imala "još jedno neobskrbljeno". Od imovine se navodi samo kuća i zemlja, koje su pripadale zadruzi, a jedini prihod od kojeg se izdržavao u Zagrebu bilo je podučavanje.⁷⁷ U sličnoj, nimalo zahvalnoj situaciji nalazio se i bugarski student Mihail Sarafov iz Trnova, koji osim što se u Zagrebu uzdržavao "posve sam, pače još i svoju majku i obitelj podpomaže".⁷⁸ Oslobođen od cijele *naukovine* bio je i student Luka Kekić iz Lipe u Lici, sin poljoprivrednika, kojemu je imovina "mala kućica koja je prošle godine izgorjela" te "4 5/8 ralih". Osim njega za uzdržavanje, otac mu je imao još osmero "neobskrbljene" djece.⁷⁹ Sličan je primjer Mije Vambergera iz Dragotinaca, sina poljoprivred-

⁷⁷ AFE, *Spisi*, bb/1878., *Izviešće o napredku i imovnom odnošaju onih slušatelja mudroslovnoga fakulteta koji su zamolili da za prvi tečaj školske godine 1878/9 od redovite naukovine oprošteni budu* (dalje: *Izviešće*), red. br. 19.

⁷⁸ Isto, red. br. 20. Unatoč ili, možda, upravo zbog takvih uvjeta studiranja, student Sarafov uspješno završava studij te po povratku u Bugarsku postaje ministar narodne prosvjete (1880.-1881.), ministar financija (1884., 1902.-1903.), ministar unutrašnjih poslova (1901.-1902.), diplomatski predstavnik u Beču (1904.-1909.), a bio je i načelnik statističkog odjela i organizator prvoga modernog popisa stanovništva u Bugarskoj te član Bugarske akademije nauka (*Енциклопедия България*, Софија, 1988., том. 6, стр. 40.). Prema vlastitu pisanju u uspomenu, poticaj za školovanje u Zagrebu njemu odnosno njegovim roditeljima i roditeljima drugih trnovskih učenika, dao je Filip Džoić, bivši predstavnik austrougarskoga parobrodarskog društva u Trnovu. Govoreći im o jeziku koji će lako usvojiti i velikom broju škola u Zagrebu, Džoić je, očito imao važnu ulogu u izboru mjesta njihova daljnjeg obrazovanja, te se mladi Sarafov unatoč takvoj socijalnoj slici, dakle bez ikakve sigurne financijske potpore, odlučuje na studij u Zagrebu (Николай Жечев, *Българска ученическо-студенческа колония в Загреб в 70-х годах XIX века*, *Études historiques*, t. VIII, Sofija 1978., str. 234).

⁷⁹ AFE, *Spisi*, bb/1878., *Izviešće*, red. br. 11.

nika, koji je imao još sedmero braće. Imovina njegovih roditelja sastojala se od "nješto zadužena imetka iz kojega jedva kamate plaćaju i sebe i djecu hrane", a uz to "molitelj pati na teškoj vojničkoj dužnosti" te se uzdržava podučavanjem;⁸⁰ također i Julio Glembaj iz Čepina kojemu je majka udovica i ne posjeduje nikakav imetak,⁸¹ te Matija Kovačević kojemu je otac imao plaću od 800 for a uz njega je imao još petero "neobskrbljene" djece.⁸²

Mnogim studentima u to doba takvog ili sličnoga socijalnog položaja, osim ove olakšavajuće mogućnosti za studij, "glavnim poticalom i jedinim izvorom opstanka (...) u sveučilištu"⁸³ bile su stipendije koje su se dijelile iz razmjerno velikog broja privatnih i državnih zaklada.

U Hrvatskoj su do početka rata studentima bile osigurane stipendije i potpore iz različitih izvora: od Vlade iz zemaljskih sredstava, a ponajviše iz Krajiške imovne, uzgojne i obrazovne zaklade, namijenjene slušačima iz područja bivše Vojne krajine, od vlada drugih zemalja za studente koji su studirali u Zagrebu, od imovnih općina, od pojedinih gradova, iz zaklade Kr. plemićkog konvikta u Zagrebu, iz razmjerno brojnih privatno-obiteljskih zaklada te iz niza drugih zaklada koje su za studente osnovali razni dobrotvori i mecene.⁸⁴ Ne ulazeći detaljnije u objašnjenja razvoja zaklada, jer to ni nije tema ovog rada, možemo samo spomenuti zaključak koji navodi Robert Parnica: razvoj većeg broja zaklada u nas podudara se s pojavom i kulminacijom liberalizma u Monarhiji i razvojem građanskog društva od sredine šezdesetih godina 19. stoljeća. No, i u devedesetim godinama 19. stoljeća, kad je došlo do "ograničavanja demokratskih i liberalnih tekovina (...) civilna su se društva nesmetano razvijala", što se može shvatiti i "dijelom kao odgovor ekonomski sve snažnijeg građanstva na nemogućnost njegovog uključivanja u vlast".⁸⁵ Na primjeru stipendijalnih zaklada za studente koje ovdje obrađujemo, razvidno je koliko se tu išlo ukorak s još jednom tekovinom modernizacije.

Pojedinačno gledajući, ukupno su 644 studenta dobila stipendije za studij na Filozofskom fakultetu od 1874. do 1914., što znači da je gotovo trećina ukupne studentske populacije na fakultetu bila stipendirana (27,43%). Od tog broja studenata, njih 55 dobivalo je i po dvije stipendije, što znači da je pojedinačnih stipendija bilo i nešto više, 699. Ukupno je u razdoblju 1874.-1914. u svim semestrima svih akademskih godina iz različitih zaklada podijeljeno 2662 stipendije studentima Filozofskog fakulteta.

⁸⁰ *Izješće*, red. br. 23.

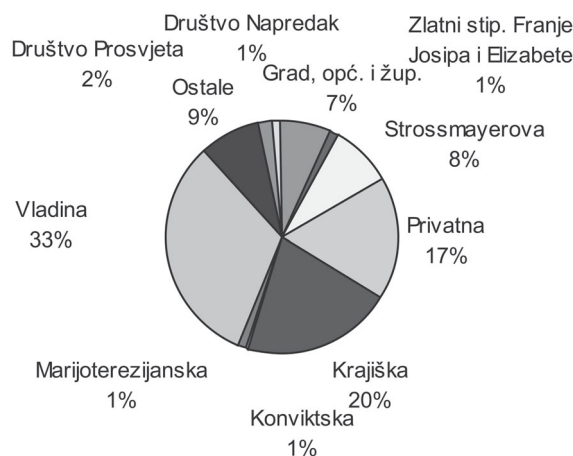
⁸¹ Isto, red. br. 6.

⁸² Isto, red. br. 15.

⁸³ *Spomenica 1900.*, str. 168.

⁸⁴ Klaić - Rešetarić - Boranić, *Studenti*, str. 231. Više o tim zakladama vidi u: *Spomenica 1900.*, str. 168, 170-171 i u: Ernest Cante, *Zbirka zakladnica i historijata stipendijskih i sličnih zaklada*, Zagreb 1913.

⁸⁵ Robert Parnica, *Filantropija u Hrvatskoj u drugoj polovini XIX. i početkom XX. stoljeća (zaklade u javnom i pravnom životu)*, *Historijski zbornik*, god. LIII, Zagreb 2000., str. 114.

Grafikon 5. Udjeli studenata koji su primali pojedine stipendije 1874.-1914.

Na grafikonu 5 vidimo pojedinačne postotne udjele studenata koji su u tom razdoblju dobili stipendije. Najviše studenata, više od polovine, bili su nositelji stipendija koje je podijelila Vlada, i to 20% iz Krajiške imovno-uzgojne zaklade, namijenjene studentima iz područja bivše Vojne krajine, te 33% stipendija za ostale studente iz zemaljskih sredstava. Znatan udio činili su dobitnici Sveučilišne stipendije (8%),⁸⁶ stipendisti niza privatnih zaklada (17%) i dobitnici stipendija županija, općina i gradova (7%).⁸⁷ Slijedili su stipendisti kulturnih društava "Prosvjeta" (2%) i "Napredak" (1%), te sa po 1% stipendisti zaklade Marije Terezije,⁸⁸ dobitnici Zlatne stipendije Franje Josipa i Elizabete⁸⁹ i Kr. plemićkog konvikta.⁹⁰ Znatnu skupinu činili su i stipendisti raznih drugih stranih i domaćih zaklada (9%).⁹¹

⁸⁶ Riječ je o stipendijama koje su dijeljene iz zaklade za uboge slušatelje na kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu, a koju je darom od 10 000 forinti osnovao biskup Strossmayer prigodom otvorenja Sveučilišta, i to za studente Filozofskoga i Teološkog fakulteta. Kasnije je darovima drugih dobrotvora zaklada i povećana pa je proširena i na slušanje Pravnog fakulteta (*Spomenica 1900.*, str. 170; Cuvaj, *Grada*, sv. VII, str. 232; Cante, *Zbirka zakladnica*, str. 552-554).

⁸⁷ Gradovi, imovne općine i županije koji su dijelili stipendije u ovom razdoblju studentima Filozofskog fakulteta prema podacima iz *nacionala* bili su: imovna općina na Baniji, općina Čabar, Đurđevačka općina, grad Karlovac, grad Koprivnica, ubožna zaklada općine Morović, grad Omiš, grad Osijek, Otočka imovna općina, Petrovaradinska općina, grad Požega, grad Rijeka, grad Sarajevo, grad Sisak, Varaždinska županija, grad Varaždin i Zemunska općina. U tu skupinu ubrojena je i stipendijska zaklada brodske imovne općine (više o njoj vidi u: Cante, *Zbirka zakladnica*, str. 85-86).

⁸⁸ Tu je zakladu oformila Marija Terezija u korist studenata rođenih na području Hrvatske i Slavonije. Konačno rješenje o podjeljivanju tih stipendija donosio je car i kralj Franjo Josip (*Spomenica, 1900.*, str. 170; Cante, *Zbirka zakladnica*, str. 522-523).

⁸⁹ Ovu stipendiju utemeljio je Franjo Josip prigodom proslave srebrnog pira s kraljicom Elizabetom 1879. godine. Za Zagrebačko sveučilište ove su se stipendije dijelile za sva tri fakulteta (*Spomenica 1900.*, str. 168; Cuvaj, *Grada*, sv. VII, str. 232).

Većinom tih stipendija, izuzevši strane stipendije, upravljala je odnosno dijelila ih je Vlada, jer je prema Nagodbi Hrvatska imala preko Odjela za bogoštovlje i nastavu "nadzor nad upravom zaklada i zadužbina".⁹² Što se tiče velikog broja stipendija iz privatnih zaklada (njih 62), od kojih je u promatranom razdoblju stipendije dobilo 118 studenata, među njih smo ubrojili sve one koje osnovale privatne osobe.⁹³ Najviše studenata primalo je stipendiju takve vrste od Šandora Alexandra, poznata zagrebačkog filantropa s prijelaza stoljeća.⁹⁴ Što se tiče prava podjele stipendija u tim slučajevima, postojalo je za to više mogućnosti. U većini slučajeva radilo se o zakladama koje su nastale nakon smrti njihovih osnivača, ali su ponekad one nastajale već i za života zakladatelja, te je on u tom slučaju zadržavao doživotno pravo dodjele stipendija ili potpora.⁹⁵ U većim zakladama zakladatelj je unaprijed odredio pravo dodjele stipendija obiteljskom vijeću, koje je uz to trebalo i odobrenje Odjela za bogoštovlje i nastavu.⁹⁶ Ipak, velika većina zakladatelja, želeći biti sigurna u ispunjenje njihove posljednje volje, upravu nad svojim zakladama ostavila je up-

⁹⁰ Tu je riječ o više konviktskih zaklada iz kojih su studenti dobivali stipendije i pitomska mjesta u zagrebačkom Kr. plemićkom konviktu, koje su osnovale privatne osobe, a bile su pod upravom konvikta. O tim zakladama više vidi u: Cante, *Zbirka zakladnica*, str. 647-757.

⁹¹ Među ostale stipendije ovdje su ubrojene stipendije državnih institucija (Bugarske vlade, Vlade BiH, Državnih financija Crne Gore, srpskog Ministarstva vojske, srpskog Ministarstva prosvjete, Ministarstva poljoprivrede i privrede u Budimu, globalinske zaklade ugarskog Ministarstva financija), crkvenih institucija (stipendija Zagrebačkog kaptola i nadbiskupskog sjemeništa, Bugarskog egzarhata, Srpskoga crkvenog sabora u Karlovcima, Prosvjetnoga fonda Srpske pravoslavne crkve u Bečeju, Srpske crkve u Dalju), kulturnih institucija (Matice srpske) i ostale (investicijske zaklade, bosanskog vakufa, Zaklade narodnih učiona, zaklade "Capitali industriale" i stipendija za besplatno hranjenje u prvoj zagrebačkoj studentskoj menzi, osnovanoj 1898.).

⁹² Parnica, *Filantropija u Hrvatskoj*, str. 116.

⁹³ Među stipendije privatnog karaktera ubrojili smo sve one koje su studenti naveli u svojim *nacionalima*: stipendija iz zaklade pok. Eve Mirković iz Petrinje, pok. majora Andrije Gvozdenčevića, Đure Kunderka iz Ivanić Grada, Danila i Julke Banjanin, Šandora Bresztyenskog, pok. Antuna Škorića, Franje pl. Turka, pukovnika Ivana Gregurevića, Beateuverein u Sarajevu, grofa Teodora Pejačevića, Edmunda Kovačića, Ivana Nepomuka i Rozalije Petrović, nadbiskupa Jurja Haulika, kanonika Vukovića, Antuna Jakića, dr. Ivana Burattija, dr. H. Sučića, Gavrila Vladislava, Josipa Perićića, kanonika Petra Tuškana, biskupa Ivana Kralja, Ivana pl. Jurišića, Petra Katića, Marka Trnačića, Vase Popovića, Stjepana i Franjice Vranić, M. Rajića, Imre Tehlaja, Gavre Adamovića, Romaničeva, Nikole Miletića, Atanasija Bale, Pavla Rajakovića, barunice Eufimije Jović, župnika Sačera, pukovnika Ljudevita Granščaka, Tome Milojevića, Stjepana Reškovca, Josipa Hillera, Ivana Žugčića, grofa Normana Ehrenfelskog, Škulj-Ratka, Đure Servijskoga, konviktorska zaklada Antuna Kraljića i Katarine Krašić, Ivana Stjepana Marušića, baruna Gustava Hillepranda Prandaua, Filipa Grujića, Franje Polandića, Mojsija T., Lav. Kosovića, iz zaklade "dr. Barellia", "grofa Lilienberga", "kanonika Vinkovića", "Golub-Balogha", "Ottilinger-Bedekovića", "Putnika", "Vojnovića", "Vasiljkovića", "Ostojića", "Petrović-Hariša", "Čolića", "Krušelj-Uzulinova (Uzelicova)".

⁹⁴ Više o tom dobročinitelju vidi u: Ivan Mirnik, *Obitelj Alexander ili kratka kronika izbrisanih vremena*, *Radovi ZHP*, sv. 28, Zagreb 1995., str. 105-108.

⁹⁵ Tako je baron Gustav Hilleprand Prandau odredio da raspisivanje stipendije određuje isključivo on, a po njegovoj smrti najstariji član obitelji u silaznoj lozi (Parnica, *Filantropija u Hrvatskoj*, str. 118).

⁹⁶ Primjer za to je stipendija Danila i Julke Banjanin, trgovaca iz Karlovca (isto, str. 119).

ravo Kr. zemaljskoj vladi, Odjelu za Bogoštolje i nastavu ili Odjelu za unutrašnje poslove, te gradskom načelništvu ili županiji.⁹⁷

IV.

Iako je većina studenata zagrebačkoga Filozofskoga fakulteta u razdoblju od 1874. do 1914. dolazila iz obitelji državnih službenika, preciznijom raščlambom nekih od kategorija koje su statusom vrlo šarolike, vidjeli smo da je nemali broj studenata dolazio iz srednjega društvenog sloja.

Pokazali smo kako i koliko su socijalne mijene utjecale na porast i pad studenata iz određenih društvenih slojeva, odnosno kako se modernizacija u Hrvatskoj odrazila na sliku studentske populacije Filozofskog fakulteta. Iako su sinovi javnih službenika prednjačili s ujednačenim visokim udjelima tijekom svih ovih razdoblja, najveći porast udjela tijekom ovog razdoblja doživjele su grupe zanimanja iz područja industrije te trgovine i novčarstva, a blagi porast imala je i grupa studenata koja potječe iz obitelji poljoprivrednika. Sve to navodi na zaključak da je na prijelazu stoljeća došlo do određenih promjena u hrvatskom društvu, do jačanja novih društvenih slojeva; ovdje prije svega mislimo na radništvo, trgovce i novčare te seljaštvo. Porast udjela tih grupa, unatoč očitim skromnim udjelima, ipak odražava određene modernizacijske procese u hrvatskom društvu i jasno govori da se tradicionalna slika socijalne strukture studentske populacije promijenila. Jednako tako zaključili smo da je do sličnih promjena u socijalnoj strukturi studenata došlo i na Bečkom i Praškom sveučilištu, te na sveučilištu u Kolozsváru.

U vezi sa socijalnim statusom studenata obrađena su pitanja *naukovine* i stipendija. Putem oslobađanja od prve i dobivanjem druge, ako je riječ bila o studentu dobrog uspjeha i discipline, a slabijih ekonomskih mogućnosti, moglo se znatno materijalno olakšati akademske dane. Iz načinjenih analiza razvidno je da je polovina upisanih studenata (51%) tijekom cijela školovanja na Filozofskom fakultetu plaćala školarinu, dok je druga polovina, djelomično ili u cijelosti, u cijelom tom razdoblju bila oslobođena tog plaćanja. U cijelosti oslobođenih od plaćanja školarine tijekom svih semestara studija bilo je 21%. Kraća komparacija zagrebačkoga Filozofskog fakulteta s Bečkim sveučilištem pokazala je otprilike isti postotak studenata potpuno oslobođenih od plaćanja *naukovine* u promatranom razdoblju (od 1860. do 1910. u bečkom primjeru ti su udjeli iznosili oko 20%). Također smo zaključili da se socijalni kriterij doista uzimao u obzir pri oslobađanju od troškova školarine.

U Hrvatskoj su do početka rata studentima bile osigurane stipendije i potpore iz različitih izvora: od Vlade iz zemaljskih sredstava, a ponajviše iz Krajiške imovne, uzgojne i obrazovne zaklade, namijenjene slušačima iz područja bivše Vojne krajine, od vlada drugih zemalja za studente koji su studirali u Zagrebu, od imovnih općina,

⁹⁷ Na ist. mj.

T. Luetić: Socijalna slika studenata Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (1874.-1914.)

od pojedinih gradova, iz zaklade Kr. plemićkog konvikta u Zagrebu, iz razmjerno brojnih privatno-obiteljskih zaklada te iz niza drugih zaklada koje su za studente osnovali razni dobrotvori i mecene. Pojedinačno gledajući, na zagrebačkom Filozofskom fakultetu od 1874. do 1914. gotovo trećina ukupne studentske populacije na fakultetu bila je stipendirana (27,43%), što također možemo pripisati tekovinama modernizacije.

Tihana Luetić

The Social Composition of the Student Body of the Faculty of Arts of the University of Zagreb, 1874-1914

Summary

Based on the faculty admissions papers (nacionali), the article analyses the social composition of the student body of the Faculty of Arts of the University of Zagreb in the period from the foundation of the university in 1874 to the beginning of World War I. A quantitative analysis of the data regarding the occupations of fathers or guardians of students was utilised in order to answer two basic questions: 1) from which social strata the students of the faculty were coming during that period, and 2) whether the social composition of the student population changed and if so how, particularly with reference to the modernisation processes taking place at that time in Croatian society. The analysis has shown that most of the students came from families of civil servants and from their middling stratum. It has also shown that within the period under discussion, there were certain changes in the composition of the student population, which may be observed in the fact that more and more students belonged to the families of people employed in industry, in the first place of workers, merchants and employees of financial institutions, but also of peasants, which suggests a mild but persistent evolution. The article deals also with the issue of fees (naukovina), which were at that time paid simultaneously with the enrolment in each semester, as well as the issue of scholarships given to the students. Almost half of the students were, at least partially, freed from the burden of paying fees during their studies, and almost a third of them received scholarships.

The results of this research were compared to the available data for the universities of Vienna and Prague, as well as the University of Cluj (Hung. Kolozsvár). The results of all these cases have shown quite similar tendencies to the ones discussed in this article.

Key Words: Faculty of Arts, University, students, social history, the nineteenth and the twentieth century.